

Вікторія КИФЯК, Ірина ДЕРІЙ

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто проблеми державної підтримки розвитку сільськогосподарських підприємств, обґрунтовано конкретні пропозиції, впровадження яких спрямоване на пришвидшення розвитку аграрного сектору на основі створення сприятливого інституційного клімату. Значну увагу приділено розробці завдань комплексної стратегії державної підтримки розвитку підприємств сільського господарства.

Ключові слова: *сільськогосподарські підприємства, державна підтримка, розвиток, аграрний сектор, фінансові ресурси.*

Успішне виконання стратегічних завдань продовольчого забезпечення населення та продовольчої безпеки країни залежить від усталеного й ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств, їхнього достатнього ресурсного забезпечення.

Реалізація потенціалу сільськогосподарських підприємств стримується низьким забезпеченням їх фінансовими ресурсами. У сучасних умовах без державної підтримки учасників аграрного ринку практично неможливо забезпечити конкурентоспроможність аграрного сектору економіки. Особливо це стосується сільськогосподарських товаровиробників, які постійно відчують недостатність фінансового забезпечення, що зумовлено передусім сезонністю виробництва, уповільненням темпів обороту, диспаритетом цін, низькою купівельною спроможністю населення тощо.

З огляду на те, що продукція сільськогосподарського виробництва – це переважно товари повсякденного споживання, то за цією ознакою сектор є найбільш значимим у народногосподарському комплексі. Тому в сучасних реаліях об'єктивно *виникла необхідність* розробки науково обґрунтованої системи державної підтримки сільськогосподарських підприємств як основного суб'єкта функціонування агропромислової системи (АПС) та забезпечення її практичної реалізації.

Вагомий внесок в обґрунтування концептуальних засад удосконалення державної підтримки сільського господарства та розробку її понятійно-категоріального апарату *зробили* О. Бородіна, В. Галушко, С. Дем'яненко, І. Кобут, О. Могильний, Г. Черевко, М. Янків та інші науковці. У дослідженнях зазначених авторів обґрунтована об'єктивна необхідність державної підтримки сільського господарства, визначені її цілі, завдання і функції в процесі ринкової трансформації галузі з урахуванням зарубіжного досвіду та національних особливостей.

Проте на недостатню наукову розробленість проблем державної підтримки розвитку сільськогосподарських підприємств вказує те, що на сьогодні ці підприємства в Україні так і не набули тенденцій сталого розвитку й у переважній більшості випадків є неконкурентоспроможними порівняно із сільськогосподарськими підприємствами розвинутих країн світу.

Об'єктивна *необхідність подальшого поглиблення* теоретичних і методологічних досліджень пов'язана насамперед з доцільністю узагальнення різних форм державної

підтримки сільського господарства, ефективної їхньої взаємодії та розробка першочергових напрямків державної стратегії забезпечення фінансовими ресурсами.

Метою статті є аналіз проблем державної підтримки сільськогосподарських підприємств і розробка завдань стратегії її раціоналізації для забезпечення ефективного функціонування підприємств досліджуваного сектору.

Розвиток аграрного сектору в переважній більшості країн нерозривно пов'язаний з державною підтримкою. Це стосується країн Європейського Союзу, США, Японії та інших, які мають довготривалий історичний досвід функціонування системи державної підтримки цієї надзвичайно важливої ланки національної економіки.

Доцільність підтримки сільського господарства в Україні визнана на законодавчому рівні, зокрема такими Законами: "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 рр." [1], "Про Державну підтримку сільського господарства України" [2], "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" [3], які встановлюють певні нормативи й механізми фінансування сільського господарства з державного бюджету.

Держава підтримує вітчизняні сільськогосподарські підприємства, застосовуючи різні підходи і механізми. Якщо у перші роки незалежності України державну підтримку переважно надавали через оподаткування (надання пільг, введення спеціальних режимів оподаткування), то останніми роками дедалі більшого поширення набуває бюджетне фінансування [4, с. 81].

Проте, як показують дослідження, саме збільшення обсягів державної фінансової підтримки за останні роки помітних зрушень в аграрному секторі економіки не дало внаслідок: розпорошеності державної фінансової підтримки за безліччю програм та окремих заходів і за бюджетною класифікацією (їх понад 80); незабезпечення на ринку однакових економічних умов і незадовільного використання на владному рівні антимонопольного законодавства для захисту немонопольного сектору, яким є сільське господарство; неврахування на державному рівні специфіки та особливостей сільськогосподарського виробництва, особливо в період його трансформації до ринку; недосконалості механізмів та інструментів підтримки, зокрема – недотриманні стратегічних цілей і пріоритетів розвитку; нерозмежованості заходів підтримки сільськогосподарського виробництва та сільської території; непрозорості, непрогнозованості й нестійкості механізмів спрямування і використання бюджетних коштів; відсутності довгострокової стратегії вибору пріоритетів розвитку, управління розміщенням виробництва за природно-кліматичними зонами; безсистемності й несвоєчасності фінансування програм; безадресності підтримки, коли кошти в більшості випадків не надходять до безпосереднього виробника.

Формування ефективних механізмів державного фінансування сільськогосподарських підприємств передбачає визначення чітких цілей, обґрунтування та використання системи відповідних критеріїв.

На думку Ю. Лузана, рівень державної підтримки має забезпечувати стабільні темпи розвитку аграрного сектору, унеможливаючи збитковість сільськогосподарських підприємств [5, с. 6]. Ширше мету державної підтримки визначає М. Дем'яненко: "...Метою такої політики є: підтримка прибутковості сільськогосподарських товаровиробників і стабільної економічної ситуації в галузі, забезпечення продовольчої безпеки, конкурентоспроможних товаровиробників у міжнародному поділі праці, упередження негативних процесів міграції праці тощо" [6, с. 36].

На основі державної підтримки й протекціонізму в Україні має бути створене ринкове

середовище, яке б забезпечувало фінансову самодостатність сільськогосподарських товаровиробників, зокрема шляхом залучення в необхідних обсягах доступних за ціною кредитних ресурсів для можливості виробничої діяльності на прибутковій основі.

Першочерговими завданнями фінансово-кредитної політики України має бути спрощення доступу сільськогосподарських виробників до послуг іноземних банків та здешевлення вартості вітчизняних кредитних ресурсів хоча б до рівня середньої норми прибутку.

Крім того, фінансово-кредитний механізм підтримки АПК необхідно доповнити окремими елементами: ввести диференційовані терміни короткострокового кредитування сільськогосподарських підприємств; встановити пільгове оподаткування для банків, які забезпечують кредитами сільськогосподарських виробників; увести систему страхування діяльності фінансово-кредитних структур, що обслуговують АПК; передбачити страхування інвестиційних кредитів і всіх видів застави [7, с. 119–120].

За цих умов необхідне вживання насамперед заходів, які сприятимуть збільшенню надходження (концентрації) фінансових ресурсів безпосередньо у суб'єктів господарювання. Для цього, по-перше, держава має удосконалювати міжгалузеві відносини й забезпечити однакові економічні умови для всіх партнерів на ринку, тобто створити такі умови, як у європейських країнах, для прибутковості сільськогосподарського виробництва за середньою нормою прибутку в економіці України.

Проведені дослідження показують, що проблема полягає не тільки в обсягах державної фінансової підтримки, а й у формах і методах її використання. Зважаючи на те, що економіка України не може бути відстороненою від світових структур, пошук нових, більш ефективних форм і методів державної підтримки має враховувати також вимоги СОТ, а також Європейського Союзу.

З урахуванням таких умов та адаптації й гармонізації національного законодавства до вимог аграрного, митного, тарифного і податкового законодавства Європейського Союзу мають бути замінені існуючі форми й методи державної підтримки галузі за безліччю програм і заходів на цілісну систему державної підтримки та захисту галузі з творчим використанням кращого світового досвіду й відповідних механізмів та інструментів для посилення конкурентних можливостей сільськогосподарських підприємств.

Найбільш адекватним для стратегії економічного зростання є функціональний підхід до податкового регулювання. Податкові пільги необхідно надавати не за галузевим принципом, як це відбувається нині, а як "винагороду" за виконання певних суспільно важливих функцій, серед яких першочерговим є запровадження податкового стимулювання інвестицій.

Як варіант удосконалення податкової системи сільського господарства можна розглядати введення замість фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП) (який суперечить вимогам СОТ і діє лише до 1 січня 2011 р.) нового інтегрального податку. Під таким податком розуміють всі поточні податки та платежі сільськогосподарського підприємства до бюджетів усіх рівнів, об'єднані в єдиний платіж. Зберігаються (або частково зменшуються) всі ставки та бази оподаткувань, що діяли до введення ФСП. Інтегральний податок має сплачуватися одноразово після завершення господарського року (в січні).

Через зміни до Бюджетного кодексу України окремі автори пропонують перевести до категорії місцевих податків плату за землю, збір за спеціальне використання народних ресурсів, збір за забруднення навколишнього середовища, а також податок із доходів фізичних осіб [7, с. 120].

Важливим напрямком підтримки функціонування сільськогосподарських підприємств державою є формування сприятливого інвестиційного середовища. Багаторічним досвідом доведено, що підвищення рівня інвестиційного забезпечення сільського господарства сприяє нарощуванню обсягів виробництва, зростанню результативності галузі, зміцненню продовольчої безпеки країни, а також вирішенню соціальних проблем села.

Інвестиційна криза в аграрному секторі економіки спричинена багатьма факторами і передусім тим, що темпи реформування сільського господарства значно відставали від ринкових перетворень в інших сферах економічної діяльності. Запізніла приватизація аграрних підприємств, постійне стримування лібералізації цін на сільськогосподарську продукцію та продовольчі товари спричинили недоотримання значних обсягів грошових надходжень, що негативно вплинуло на рівень рентабельності господарювання та призвело до значної збитковості галузі. І лише завдяки поліпшенню фінансового стану сільськогосподарських підприємств у середньому за 2006–2009 рр. рівень прибутковості галузі становив 2,2%, що майже у чотири рази нижче, ніж у промисловості [8, с. 155].

Інвестиційне відродження аграрного сектору можливе за умови обґрунтованого підходу до визначення пріоритетних напрямків використання коштів інвестиційного призначення та забезпечення інвестиційної привабливості сектору. Однією з головних передумов вирішення зазначеної проблеми є створення правових та інституційних засад формування ринку фінансових послуг з урахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва, зокрема забезпечення ліквідної застави майном й іншими активами, розбудови системи гарантій захисту інтересів фінансових посередників. Вирішальну роль для забезпечення інвестиційної привабливості сільського господарства має відігравати іпотечне кредитування.

Незавершеність земельної реформи, обмеженість засобів забезпечення договірних зобов'язань через неврегульованість прав власності сільськогосподарських товаровиробників нині є основними факторами, що суттєво обмежують доступ сільськогосподарських підприємств до ринку фінансових послуг. На практиці банки як заставу за надані кредити здебільшого приймають майбутній урожай, підвищуючи тим самим власні ризики, а в розрахунках обсягів застави застосовують занижені ціни на продукцію порівняно з ринковими. Запровадження такого важливого виду фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, як іпотечне кредитування, неможливе без розвитку ринку земельних ділянок сільськогосподарського призначення, та формування відповідної його інфраструктури. Хоча, з іншого боку, такий механізм потенційно загрожує вилученням земельних ділянок у сільськогосподарських виробників.

Відповідно до норм прийнятого у 2001 р. Земельного кодексу України [9], формування ринку земель сільськогосподарського призначення мало розпочатися ще з 2005 р. Враховуючи міжнародну практику, мала бути проведена значна робота щодо підготовки проектів законодавчих і нормативних актів, спрямована на вдосконалення механізмів регулювання ринку землі, включаючи й іпотечні відносини. Проте на сьогодні ця робота ще не завершена, внаслідок чого на відчуження земель сільськогосподарського призначення накладено мораторій, що зумовлює невизначеність напрямків розвитку земельного ринку.

Безумовно, для започаткування обороту земель сільськогосподарського призначення на земельному ринку необхідно створити відповідні умови, які

унеможливлуватимуть зловживання на цьому ринку. Тому актуальним є консолідація всіх зусиль з метою завершення формування необхідної законодавчої бази, пов'язаної з врегулюванням земельних відносин. Вирішення цієї проблеми може стимулювати залучення фінансових ресурсів в аграрний сектор економіки.

Інвестиційне відродження сільського господарства потребує залучення у виробництво таких обсягів інвестицій, які б забезпечували потребу в необхідних видах матеріально-технічних ресурсів. Під впливом інвестиційної кризи у сільському господарстві відбулося різке скорочення парку машин та обладнання. В умовах значного їхнього фізичного і морального зносу переважну частку інвестицій використовували на просте відтворення. Коефіцієнти вибуття основних засобів щорічно перевищували коефіцієнти їхнього відновлення. За останнє десятиліття ступінь зносу основних засобів збільшився майже вдвічі, а досягнутий рівень забезпечення галузі основними засобами виявився майже у сім разів нижчим від нормативної потреби [8, с. 184].

Одним з найбільш ефективних методів інвестування вважаємо лізингові технології, що здатні пожвавити процес виробництва продукції, оновити технологічний парк сільськогосподарських підприємств. Незважаючи на помітні переваги, лізингові технології в Україні ще не достатньо поширені як загалом в економіці, так і в аграрній сфері зокрема.

Головними причинами надто повільних темпів застосування лізингових технологій в аграрній сфері економіки є відсутність ефективного державного регулювання та державної підтримки лізингових відносин, несприятливе економічне середовище, недосконалі нормативно-правова та інформаційна бази, несприятлива фінансово-кредитна політика, завищені ставки лізингових платежів, низька платоспроможність аграрних підприємств, нерозвиненість ринку лізингових послуг.

В Україні агролізингом займається Національна акціонерна компанія "Укראгролізинг", третина загального обсягу фінансування якої покривається бюджетними коштами. Проте навіть такі обсяги фінансування для агроформувань незадовільні, оскільки не можуть задовольнити навіть найбільш необхідні потреби. В останні роки спостерігаємо пожвавлення та поступове нарощування державного фінансування лізингових операцій у сільському господарстві, але надійної системи формування грошових надходжень для агролізингу ще не склалося, оскільки кошти для цього надходять із різних джерел, вони є епізодичними та разовими. Бюджетних коштів не вистачає для того, щоб підтримати виробників сільськогосподарської техніки й аграрників. Крім того, державна підтримка стосується лише реалізації вітчизняної техніки.

Окремою проблемою є цінова політика НАК "Укראгролізинг", яка майже удвічі завищує ціни техніки, які реалізуються за програмою часткової компенсації, порівняно з імпортними цінами на таку саму техніку. Крім того, вибір сільгосптехніки, яка реалізується на умовах фінансового лізингу, відбувається на суб'єктивній основі і не завжди зумовлений ринковим попитом.

З огляду на вказані проблеми фінансового лізингу аграрних підприємств, доповнивши діючі механізми державної підтримки агролізингу, ми пропонуємо такі напрямки державної політики: створення дієвого мотиваційного механізму інвестування потенційними покупцями сільськогосподарської техніки власних коштів, збільшуючи при цьому обсяги ринку техніки за рахунок приватного капіталу; переклад фінансових ризиків з держави на лізингодавців; підвищення відповідальності за виконання лізингових угод; заборона відстрочки лізингових платежів; створення атмосфери довіри

і партнерства; збільшення суми видатків державного бюджету на часткову компенсацію вартості сільськогосподарської техніки за рахунок зменшення витрат на фінансування НАК "Укragenrolізинг"; удосконалення законодавчих і підзаконних актів, які регулюють міжнародний лізинг; вжиття заходів щодо врегулювання майнових і земельних відносин в аграрній сфері.

Отже, державна підтримка розвитку сільськогосподарських виробників має вдосконалюватись на стратегічній основі, визначених політичних і законодавчих установах. Вирішення перелічених проблем у комплексі значно підвищить конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Варто максимально врахувати уроки створення ефективного аграрного сектору в розвинутих країнах, адаптовуючи до сучасних українських трансформаційних умов. Стратегія державної підтримки розвитку підприємств сільського господарства повинна бути спрямована на виконання таких завдань: створення державної фінансової підтримки адресною, систематичною, своєчасною, прозорою, на основі стійких механізмів спрямування і використання бюджетних коштів, враховуючи специфіку галузі; адаптація податкової і бюджетної політики у сфері сільського господарства до вимог ЄС і СОТ, зокрема введення нового інтегрального податку та формування більш адекватної системи місцевих податків і зборів; зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення та вдосконалення законодавства з метою залучення довгострокових інвестицій; формування правових та інституційних засад для фінансування лізингових операцій приватними структурами в аграрній сфері і зведення державного впливу до функцій органу контролю; вдосконалення інфраструктури сільськогосподарських підприємств через створення трирівневої системи кредитування, що формуватиметься на місцевому, регіональному та національному рівнях; контроль над системою сільськогосподарських ризиків через створення спеціального органу з управління ризиками і законодавчого забезпечення сфери цих відносин; сприяння рівномірному доступу до фінансових ресурсів усім сферам сільськогосподарського виробництва.

Практика господарювання вимагає подальших наукових розробок у сфері створення сприятливої державної політики розвитку аграрного сектору на регіональному рівні, що повинно базуватись на загальнодержавній стратегії. Це дасть змогу приблизити фінансові джерела безпосередньо до виробника і більш детально вивчати проблеми фінансових потоків сільгосп підприємств на конкретній території.

Література

1. Закон України "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 рр.": станом на 7 черв. 2001 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 11. – С. 52. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2238-14>.
2. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України": станом на 24 черв. 2004 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 49. – С. 527. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1877-15>.
3. Закон України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року": станом на 18 жовт. 2005 р. [Електронний ресурс] / Верховна

- Рада України. – Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 1. – С. 17. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2982-15&p=1267781825075995>.
4. Олійник Т. І. Державна підтримка аграрного сектору економіки України / Т. І. Олійник // Економіка АПК. – № 7. – 2009. – С. 80–85.
 5. Лузан Ю. А. Розвиток державної підтримки аграрного сектору України в умовах членства в СОТ / Ю. А. Лузан // Облік і фінанси АПК. – 2008. – № 3. – С. 6–12.
 6. Дем'яненко М. Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку: [доп. на Дев'ятих річних зборах Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників 26–27 квіт. 2007] / М. Я. Дем'яненко. – К. – 2007. – С. 36.
 7. Лісовий А. В. Державне регулювання розвитку сільських територій / А. В. Лісовий // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 117–120.
 8. Сільське господарство України: статистичний збірник. – К. : Держкомстат України. – 2010. – 320 с.
 9. Земельний Кодекс України: за станом на 31 грудня 2009 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Вид. А. В. Паливода, 2009. – 104 с. – (Кодекси України).

Редакція отримала матеріал 4 жовтня 2010 р.